

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 19 • 1969 • SIDE 393–404

Något om symboler och attribut i svenska adelsvapen
från medeltid och Vasatid
Av Rutger Croneborg

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Något om symboler och attribut i svenska adelsvapen från medeltid och Vasatid

Av *Rutger Croneborg*

HERALDIKEN är en historisk hjälpvetenskap och sysslar företrädesvis med de adliga vapnens uppkomst och utveckling, de härdvunna formerna för vapnens utformning, registrering och identifiering av befintliga vapen, regler för nybildning av vapen o.s.v. Heraldiken har däremot endast i ringa utsträckning sysslat med vapnens idéinnehåll, nämligen den symbolik och emblemantik som kommit till användning. En nutida brittisk heraldisk författare har också framhållit, att endast tillfälligtvis kan ursprunget till vapenbilderna spåras. Detta torde främst ha sin förklaring däri, att vapenbeskrivningarna i sköldebrev enligt medeltida tradition ytterst sällan lämna någon förklaring till vapenbilderna utan angiva endast deras utseende. Detta kan i sin tur måhända förklaras därmed att de äldre medeltida vapnen troligen saknade egentligt idéinnehåll, särskilt gäller väl detta de rena häroldsbilderna. Vapnen voro ursprungligen igenkänningsmärken, och först så småningom — kanske främst under 1400-talet — började man i vapenbilderna se mer eller mindre klart utformade idéinnehåll. Belägg härför finnes bl. a. i ett fåtal svenska sköldebrev, där förklaringar till symbolik och emblemantik införts (ex.vis grevliga ätten von Ascheberg).

När undertecknad år 1961 var med om att genomföra en ny hängning av vapensköldarna i Riddarhusets stora sal, blev jag fascinerad av den fantasi och omväxling i val av vapenbilder och attribut, som i all synnerhet känneteckna de svenska adelsvapnen från 1600-talet. Man har visserligen stundom ansett att vad som därvidlag åstadkoms, kan betraktas som en heraldikens förfalloperiod, men detta hindrar förvisso icke att vapenbilderna äro av stort kulturhistoriskt intresse och väl förtjäna att närmare utforskas. Visserligen kan, som förut antytts, vapenbildarnas ursprung och idéinnehåll i brist på härför erforderliga källor mera sällan med full säkerhet konstateras. Det har likväl visat sig möjligt att genom studium av den adlades eller i högre stånd upphöjdes levnads- och släktförhållanden liksom även genom jämförande studier med andra vapen och tidsförhållanden åtminstone här och där finna förklaringar till vapenbilder och vapenattribut.

Till svårigheterna vid ett studium av de svenska adelsvapnens symbolik och emblemantik hör givetvis det förhållandet att vapnens utseende stundom något skifta från tid till annan. Utgångspunkt har dock varit riddarhussalens vapensköldar, där så kunnat ske jämförda med sköldebrevens va-

penbeskrivningar. Vapenavbildningarna i de olika vapenböckerna grunda sig väsentligen på dessa bägge källor. Det bör likväl påpekas, att en viss standardisering av vapnens utseende genomfördes vid Riddarhusets instiftande. Sålunda äro hjälmarnas utseende i regel nära nog identiska d. v. s. den s. k. öppna tornérhjälmen. Likaså äro hjälmtäckernas utformning merendels helt standardiserade, ehuru med olika modetyper under skilda tidsperioder. Vapenbilder och hjälmprydnader förete däremot en ofta fascinerande fantasi och omväxling.

För att något närmare försöka analysera de svenska adelsvapnens symbolik och emblematik fram till karolinska tidens inbrott (1654) kan det vara lämpligt att indela tiden i följande tre perioder.

I. Medeltid och äldre Vasa-tid fram till Gustaf I:s död 1560, d. v. s. det äldre frälsets tid, stormanssläktarna och rusttjänstadeln, även om sköldebrevsadel samtidigt tillkom fr. o. m. Erik av Pommerns tid.

II. Senare Vasa-tid till Riddarhusets instiftande (1560—1626), d. v. s. den tid då sköldebrevsadeln helt genomfördes och de första grevliga och friherrliga ätterna tillkommo.

III. Efter Riddarhusets instiftande (1626—1654), en tid då adlandet alltmer ökade i omfattning för att tillsvidare kulminera under drottning Kristina.

I. Medeltid och äldre Vasa-tid 1280 — 1560

Ett försök att studera de medeltida adelsvapnens symbolik är egentligen ganska fåfängt, ty källorna härvidlag äro ytterst magra och svåråtkomliga för att icke säga obefintliga. Man får

därför huvudsakligen inskränka sig till en allmän överblick över vapenbildernas och vapenformernas utveckling. En sådan överblick finnes redan i Hans Hildebrands »Sveriges Medeltid», del II. Här må därför endast göras några allmänna anteckningar och reflexioner.

De medeltida adelsvapnen voro från början *igenkänningstecken* på sköldarna. De rena häroldsbilderna torde väl knappast varit grundade på något egentligt idéinnehåll. Visserligen utvecklades så småningom, särskilt i 1400-talets Burgund, en fantasirik symbolik icke minst ifråga om färger, men det är tveksamt om denna fick någon egentlig betydelse i Sverige. Det kan anmärkas att bland vapenbilder av häroldsbildkaraktär är sparren den i Sverige oftast förekommande. Vad beträffar vapensköldens uppdelning så förekommer redan under tidig medeltid delade, kluvna, styckade och fyrdelade sköldar, men dessa tillhöra i regel utifrån invandrade släkter. Det övervägande flertalet svenska medeltidsätter ha odelad sköld med en enkel vapenbild huvudsakligen från djurvärlden och växtvärlden, men stundom även andra föremål.

Den intressanta frågan är givetvis hur dessa vapenbilder valdes d. v. s. huruvida eller i vilken utsträckning de voro uttryck för någon *symbolik* eller *emblematik*. Djuren betraktades sannolikt som sinnebilder för vissa mänskliga egenskaper, såsom mod, djärvhet, styrka, listighet, klokhet, snabbhet o. s. v. Det är väl möjligt att även vapenbilder ur växtvärlden kunde utgöra sinnebilder för mänskliga egenskaper. Huru härmed kan förhålla sig förlorar sig sannolikt i en symbolvärld med rötter från forntida hedniska motiv och från den kristna mytologin. Det är även tänkbart att vapenbilder

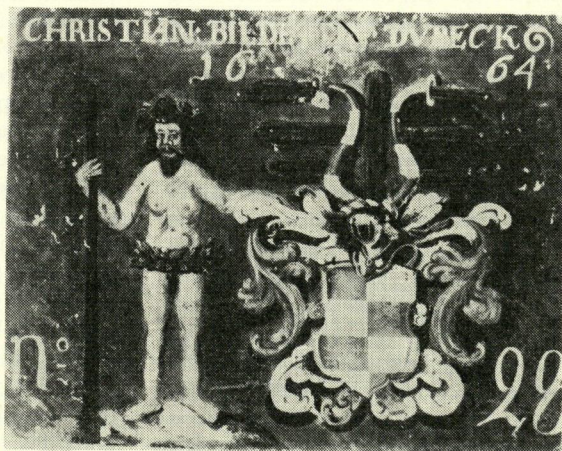
uppkommit såsom följd av bärarens vedernamn.

Det är påfallande att de medeltida vapenbilderna — där de icke äro rena häroldsbilder — i främsta rummet hänföra sig till djurvärlden och växtvärlden d. v. s. ytterst påtagliga och välkända förhållanden. Djurvärlden har dock stundom berikats med fantasi-djur såsom grip, drake, lejonörn o.s.v. Vissa begränsningar kunna därjämte påvisas, sålunda saknas veterligen hundar, ett tydligen mindre uppskattat djurslag. Förutom bilder ur djur- och växtvärlden förekomma givetvis såsom vapenbilder mänskliga figurer och kroppsdelar, bruksföremål, vapen m.m. Känt är emellertid att korset merendels saknas i svensk medeltida heraldik, vilket anses bero på att svenskar-na föga deltog i korstågen.

Överhuvudtaget måste man emellertid konstatera att det icke låter sig göra att urskilja några klara tendenser ifråga om vapenbildernas symbolik under medeltiden. Det gäller ju också en tidsperiod av mer än 300 år med ytterst växlande tidsförhållanden, bristfällig organisation och systematik, samt mängder av ofta okunniga, städ-

se självsvåldiga och självmedvetna samt också fantasirika bärare av de nyskapade vapenbilderna. Samtidigt voro de emellertid påverkade av de främst från Frankrike emanerande strängt rigorösa heraldiska formerna och reglerna.

Hur långt tillbaka i tiden som hjälmprydnadens ursprung kan spåras är väl svårt att avgöra. Att bära en fjäder i hatten torde vara urgammal manlig fåfänga. — Buffelhorn, inom heraldiken kallade vesselhorn, kunna spåras åtminstone till vikingatiden. De blevo under medeltiden i Sverige ett mycket vanligt heraldiskt attribut. Under senare delen av 1300-talet försågos de ofta med utstående fjädrar eller liknande. Detta synes under 1400-talet blivit omodernt. Vesselhornen förekommo under såväl medeltiden som Vasa-tiden, men synes ha tillhört en föråldrad stil under följande period. — Av särskilt intresse är även användningen av påfågelsfjädrar. Man kan gissa att detta bruk uppkom som en följd av korstågen och är i så fall av mycket åldrig art. Det förefaller också som om påfågelsfjädrar företrädesvis använts av gamla förnämliga

1. Ätten nr 28 *Bille af Dybeck*, medeltida dansk adel. Häroldsbild med hjälmprydnad från 1300-talet. Alla illustrationer äro efter vapensköldar i riddarhussalen, fot. Riddarhuset.

adelssläkter. Det må vidare påpekas att lansfanor d. v. s. vid ryttarlansar fästade fanor eller standertar förekomma redan på medeltiden, tydligen helt enkelt som ett välkänt attribut för en riddare och adelsman. Lansfanorna blevo sedermera under 1600-talet ett av krigare flitigt använt attribut, med växlande innebörd.

Det kända förhållandet att hjälmprydnaden ofta återupprepar vapenbilden härstammar från medeltiden, då hjälmprydnaden ännu hade en praktisk betydelse, den är nämligen synlig från alla håll under det att vapnet på skölden endast synes i en riktning. — Slutligen bör framhållas att medeltida ätters hjälmprydnader emellanåt torde ha tillkommit eller förbättrats, då ättens vapensköld uppsattes på Riddarhuset.

I början av 1400-talet tillkom vid sidan av det gamla rusttjänstfrälset adlande genom *sköldebrev*, varvid vapnets utseende fastställdes av konungen. Detta synes dock icke ha inneburit någon egentlig förändring av vedertagna medeltida heraldiska former. Det är däremot möjligt att sköldebrevet bidrog till att vapnet förbehålls en viss familj genom manlig arvsföljd. Under medeltiden förekom nämligen ofta att vapnen ärvdes på kvinnolinjen ävensom att nya vapen skapades genom sammansättning av vapenbilder från fäderne och modernevapen ett förhållande som gör den medeltida heraldiken särdeles svåröverskådlig.

II. Senare Vasa-tid till Riddarhusets instiftande 1560 — 1625

Tiden från konung Erik XIV:s trontillträde och fram till Riddarhusets instiftande är för den svenska adeln och den adliga heraldiken en övergångs-

och utvecklingstid. Gustaf I:s rege- mente hade alltså ett medeltida drag och var framförallt ett enmansvälde, där adelns inflytande var begränsat. Med Erik XIV anammades i Sverige renässanskulturen mera helhjärtat samtidigt som kampen mellan kungamakten och stormannaättarna ånyo uppblussade. För att sprida glans över kungamakten och samtidigt vädja till högadelns gunst utsågos vid konungens kröning ett antal grevar och friherrar bland högfrälset. Vid konung Johan III:s kröning förbättrades därjämte adelns ställning i samhället genom för densamma förmånliga adelsprivilegier. Adlande genom sköldebrev började helt ersätta frälserätt enbart genom rusttjänstskyldighet. Medeltidens enkla namnformer började så småningom ersättas av klingande adelsnamn bildade efter vapnet, de svenska adelsätternas karakteristiska namn, vilka helt skilja sig från den kontinentala feodaladelns namnformer i regel hämtade från ortsnamn. Med konung Gustaf II Adolfs trontillträde 1612 började man slutligen att införa de nybildade adliga namnen i sköldebrevet.

De *heraldiska formerna* började under denna period ägnas ökat intresse. Vapnets praktiska användning som igenkänningstecken på vapenskölden hade väl redan i huvudsak upphört. Vapnet blev mera ett medel att utmärka adelsmannen framför övriga medborgare. Under hela perioden synes det ha varit regel att endast grevar och friherrar tillerkändes kvadrerad eller fyrdelad sköld, under det att övriga adelsmän merendels förde odelad sköld, någon gång delad eller kluven. Likaså blev det brukligt att grevarnas vapensköld kröntes av tre hjälmar och friherrarnas av två, ehuru undantag härifrån förekomma.

Beträffande de heraldiska vapenbilderna under denna period kan man spåra en tendens att söka nya motiv. Däremot är det svårt att urskilja någon symbolisk innebörd. Vapen med krigarattribut börja förekomma, ehuru icke i samma grad som längre fram. Typiska talande krigarvapen från denna period äro nr 188 Sabelfana (1602) och nr 135 Hammarskjöld (1610). Vapen med talande sjömilitära attribut börja nu också uppträda, såsom nr 47 Gyllenanckar (1571), nr 131 Gyllenmärs (1586) och nr 216 Gyllenlood (1591).

En heraldisk egendomlighet utgöra de s.k. sköldeknektarnas vapen. Det var Carl IX, som genom en kunglig förordning 1606 bestämde att var och en som på vissa villkor gjorde rusttjänst skulle erhålla frälserätt jämte ett allmänt sköldemärke bestående av delad sköld i blått och guld, varpå en försilvrad beväpnad arm och på hjälmen två försilvrade vädurhorn krönta av tre kronor. Den första ätten med dylikt sköldemärke torde vara (nr 141) Svärd. Flera på detta sätt tillkomna ätter förekomma fram till 1630-talet, men endast en av dem, nämligen (nr 232) Sölverarm, har kvar de tre kronorna ovanpå hjälmen dock endast på vapenskölden i riddarhussalen men icke i vapenböckerna.

Beträffande hjälmprydnader börja de under medeltiden ymnigt förekommande vesselhornen bli mera fåtaliga särskilt under Erik XIV:s och Johan III:s tid samt ersättas av mera omväxlande, stundom rätt egendomliga hjälmprydnader ex.vis nr 162 Galle i Sverige troligen en blomma som slår ut från en knopp och nr 187 Hästesko af Målagård en från ett klot uppstigande yngling hållande två horn. De under medeltiden stundom förekommande lansfanorna — merendels i vap-

2. Ätten nr 135 *Hammar skjöld*, adlad 1610. Krigarattribut i form av stridshammare och kullor. Hjälmprydnad i anslutning därtill.

nets huvudfärger — börja också ersättas av mera varierande fanor i hjälmprydnaden ofta i blågula d. v. s. svenska färger. Sålunda har nr 47 Gyllenanckar (1571) troligen ett första embryo till sjömilitärt befälstecken i gult och rött, likaså nr 131 Gyllenmärs (1586). Intressant är även den genom vapenförbättring 1573 tillkomna hjälmprydnaden för nr 122 Bagge af Boo, som för tre danska flaggor, troligen syftande på sjöslaget vid Ölands norra udde 1564. Mera svår-förklarliga äro däremot de i gult, rött och blått korsade flaggorna i hjälmprydnaden för nr 64 Tawast (1582).

Bland egendomliga och svårtolkade vapenbilder må därjämte nämnas ex.vis nr 219 Grönfelt (1613) med tre manshuvuden med höga mössor möjligen syftande på förfäder såsom borgmästare och rådmän.

Naturalisering av utländska adelsmän börjar förekomma under denna period, ehuru i relativt begränsad omfattning. Deras vapen äro merendels mera komplicerade än de rent svenska. Det är vid denna tid företrädesvis fråga om baltiska och tyska adelsmän, under det att de senare så talrika skottarna ännu icke uppträtt. Ett egenartat vapen och ett egendomligt fall är den ryske bojarsonen, som adlades nr 45 Rosladin (1625), troligen syftar vapnet på ryskt ursprung och svensk krigstjänst.

III. Vasa-tiden från Riddarhusets instiftande 1625—1654

Med Riddarhusets instiftande år 1625 skapas en fast organisation för den svenska adeln, som blir en klart avgränsad samhällsklass bestående av det äldre frälset utökat genom adlande av landets främsta militära och civila tjänstemän samt med anspråk på att utgöra landets elit. Adelskap kunde numera förvärfvas endast genom frälse börd eller genom sköldebrev. Indelningen i tre klasser, nämligen I grevar och friherrar, II riddarklassen bestående av andra riksråds ättlingar samt III övriga adelsmän gav högfrälset en dominerande ställning.

Denna period kännetecknas av ständigt pågående krig fram till Westfaliska freden, då Sverige framträdde som en europeisk stormakt innebärande en märklig expansion av det svenska samhället, vars krigare och ämbetsmän fingo nya ansvarsfulla värv såväl öster som söder om Östersjön. Detta medförde ett ökat adlande och framträdande av en ofta yverboren och maktlysten adel, angelägen om synbara tecken på sina nyvunna värdigheter.

3. Ätten nr 405 *Hillesköld*, adlad 1647. Tre kaveldun eller hillen på grön mark, anspelande på bostadsorten Hille i Västergötland. Hjälmprydnaden enligt medeltida tradition två vesselhorn, omgivande ett kaveldun.

Icke minst heraldiken kom härvid att spela en betydande roll och man finner under denna period samtidigt med en standardisering av formerna även en mångfald, en fantasi och omväxling vid de adliga vapnens utformande, som stundom kan synas naiv och bisarr, men samtidigt ger en intressant inblick i den begynnande barocktidens tänkesätt.

Eftersom den svenska adelns heraldik intimt sammanhänger med *namnbildningen* bör först några ord sägas om denna. Fr. o. m. Gustaf II Adolfs tid infördes adelsnamnen i sköldebrevet, varför det nu icke längre var fråga om att namnen huvudsakligen bildades efter vapenbilderna. Det blev i stället ofta namnen som utgjorde utgångspunkt för vapenbilderna, s.k.

talande vapen. Man kan dock emellanåt fråga sig huruvida namnet eller vapenbilden är det primära. Det blev i varje fall allmän regel att namn och vapen s.a.s. skulle återge varandra. Detta gäller företrädesvis de heraldiskt klingande namn, som från denna tid bli så typiska för den svenska adeln. I många fall förbättrades vid adlandet tidigare innehåft namn,, så blev ex.vis Kempe (nr 395) Kempensköld, Hirt (nr 430) Hirtenberg och Storck (nr 502) Storckenfelt. Stundom behölls det ursprungliga namnet möjligen med tillägg av ett von. I andra fall blevo ortsnamn namnbildande ex.vis (nr 320) Igelström från Iglabo, (nr 405) Hille-sköld från Hille, (nr 491) Kalmborg från Kalmyra och (nr 612) Wattring från byn Vattring. Det bör dock med skärpa framhållas att de svenska adelsnamnen voro helt frigjorda från varje syftning på jordbesittning och gods-innehav och skilja sig därmed helt från den kontinentala europeiska feodaladeln. (Svenska grevar och friherrars donationsgods tillades namnet.) Undantagsvis förekommo dubbelnamn ex.vis (nr 263) Planting-Gyllenbåga. Såsom en kuriositet ifråga om namn kan nämnas att ätten (nr 309) Orrhånes kvinnliga medlemmar stundom kallades Orrhöna.

Beträffande de *heraldiska formerna* bör framhållas, att man under större delen av Vasa-tiden hade som regel att endast grevar och friherrar förde fyrdelad sköld, men övriga adelsmän odelad. Svenska adelsmän med fyrdelad sköld äro sålunda mycket fåtaliga, under det att detta ofta förekommer beträffande naturaliserade utländska adelsmän. Delad, kluven och styckad sköld kommer däremot mot slutat av perioden mer och mer i bruk, spets och inböjda skuror äro däremot alltjämt sällsynta. Nya häroldsbilder förekom-

ma överhuvudtaget icke. Heraldikens lagar om sköldens färger iakttagas ingalunda alltid med noggrannhet, metall på metall förekommer sålunda stundom. Av intresse ur färgsynpunkt är adliga ätten (nr 663) Dahlepils vapen. Den adlades 1506 av Kristian II och fick då till vapenbild två vita korsande dalpilar på rött fält, d. v. s. de danska färgerna. Vid introduktion på Riddarhuset 1660 synes den röda färgen ha utbytt mot blått. Det är också påfallande i vilken utsträckning man under denna av nationell stolthet präglade period i vapenbilder och hjälmtäcken använder de svenska blå och gula färgerna.

Det har sagts att »ett vapen är en idé, utformad i bild i kontrasterande tinkturer efter vissa regler baserade på den medeltida krigarens utrustning och representerande sin ägare genom ärtlighet eller på annat sätt genom viss stabilitet» (Berghman). Som tidigare anförts vet man emellertid sällan huruvida någon verklig idé ligger bakom vapenbilderna. *Symbolik* förekommer givetvis i viss utsträckning, men det är ingalunda säkert att så alltid är förhållandet. Emellanåt är det en bedrift av något slag som illustreras, rätt ofta förefaller det vara själva namnet, som framställs i vapenbilden. Men vanligast torde vara att det är den adlades verksamhet eller yrke, som genom symboler eller attribut givit upphov till vapenbilden. Stundom förekommer även skönjbara ordlekar ex.vis (nr 396) Pilegren, där dalpilar sammanföras med växande pilblad samt (nr 400) Strusshiem, där fartygsslaget struss och ett strutshuvud förekomma.

Ren symbolik synes ofta förekomma genom djurbilder. En trana hållande en sten i ena klon symboliserar vak-samhet ex.vis (nr 464) Tranefelt. En

4. Ätten nr 400 *Strusshielm*, adlad 1647. Sjömilitärt attribut i form av en struss d. v. s. ett trupptransportfartyg. Hjälmprydnad ett strutshuvud, troligen ordlek, omgivet av två tvärskurna svenska flaggor.

struts med hästsko i näbben är symbol för försakelse ex.vis (nr 342) Strussberg. Enhörningar är en ganska ofta använd symbol, vars innebörd dock kan variera. En björn med en sten i ena ramen förekommer emellanåt, ex.vis (nr 358) Björnhuvud, men dess betydelse är tillsvidare okänd. Lejonet är vidare en ytterst vanligt förekommande vapenbild, som ofta torde beteckna kunglig nåd. — Beträffande adlade prästsoner, lärda och civila ämbetsmän äro symboliska vapenbilder vanligare än för krigare. Sådana prästerliga symboler kunna vara ett timglas (nr 304 Printz), en olivkvist (nr 331 Oljekvist) eller ett lagerbärsblad (nr 344 Lagerfelt). — Särskilt ären kring Westfaliska freden äro fredssymboler vanliga. De mest typi-

ska exemplen äro (nr 437) Taubenfelt, fredsduvan, som hemförde det Osnabrückska fredsfördraget, (nr 432) von Schaar, som låtit smida om sina vapen till plogbillar samt (nr 438) von Faltzburg, på vars vapen en krigare sticker svärdet i skidan. Bland mytologiska figurer förekommer stundom lyckans gudinna Fortuna, ex.vis (nr 479) Lantzenfelt och (nr 512) von Main. En egendomlig vapenbild, troligen av symbolisk innebörd, har (nr 523) Rothlieb, ett svallande hav mot blå himmel.

Ehuru gränsdragningen mellan symbolik och emblematik torde vara svävande kan man likväl säga att *emblem och attribut* till den adlades verksamhet eller yrke utgöra de oftast förekommande vapenbilderna, särskilt beträffande det stora antalet krigare, som adlades i samband med det trettioåriga kriget. Tydliga exempel härpå finner man i sådana namn med talande vapen som (nr 239) Silverpatron, (nr 240) Gyllensvärd, (nr 316) Stormhatt, (nr 317) Sabelfelt, (nr 347) Gyllenpistol, (nr 409) Silfvermusköt, (nr 441) Stålklinga, (nr 518) Harnesksköld o. s. v. Ryttarebilder förekomma givetvis ofta — det ansågs nämligen att »adelsmän hörde det till att fäktas till häst» — ex.vis (nr 158) Reuter af Skälböö, (nr 314) Reuter, (nr 401) Reuterfeldt, (nr 462) Ridderhielm och (nr 537) Ryttersköld. Ryttare oftast på vit häst användas därjämte i grevliga och friherrliga vapen som attribut för fältherrar, kavallerigeneraler och ryttaröverstar. Överhuvudtaget förekommer bland vapenbilderna en mångfald av krigarattribut, såsom olika handvapen, fältkanoner, kulor, befästningar m. m. Möjligen kan antalet kulor i vapnet någon gång antyda det antal gånger vederbörande blivit sårad. En anmärkningsvärd vapenbild föres av ät-

ten (nr 106) Slang, nämligen en arm hållande en fältmarskalkstav. Erik Slang, kallad »den svenska Leonidas» var visserligen generalmajor och en känd krigshjälte, men förde veterligen icke något fältherrebefäl. Släktens tidigare vapen utgjordes emellertid av St. Mikael med ormen (Schlange), men synes ha ändrats såsom följd av krigiska bedrifter.

Under senare Vasa-tiden blev det alltmer vanligt att genom vapenbilden illustrera någon märklig bedrift av krigisk tapperhet eller liknande, vad man lämpligen skulle kunna kalla *bragd-vapen*. Det första vapnet av detta slag synes tillhöra ätten (nr 128) Manner-sköld med en krigare hållande ett avbrutet svärd i handen, men dess innebörd är tillsvidare okänd. Sedan följa en rad bragdvapen, såsom (nr 168) Gyllencornett med en harnesksklädd ryttare, som fastnat i ett moras, där han omkom, (nr 415) Huvudskott med ansiktet genomskjutet, (nr 424) Arm-lod med vänstra armen avskjuten av ett lod (kula), (nr 630) Stöltenhielm med en stylta till avskjutet ben, (nr 631) Tandefelt med tre oxeltänder, bortskjutna i slaget vid Breitenfeld samt (nr 638) Ögnelood med ett öga, eftersom det andra blivit sönderskjutet. Ifråga om andra vapen av denna karaktär känner man icke anledningen till vapenbilden ex.vis (nr 267) Garfwe, (nr 369) Dreffensköld och (nr 463) Niethoff. Även bland grävliga och friherrliga vapen förekomma vapenbilder av bragdkaraktär, ex.vis (nr G 17) Lillie med ett avskjutet ben och (nr G 21) von Steinberg, där en vapenbild syftar på drottning Christinas räddning från att drunkna. I detta sammanhang kanske också bör nämnas att en krans av lagerblad eller liknande emellanåt synes ha använts såsom symbol för någon segerrik bragd.

Ehuru antalet adlade sjökrigare givetvis är betydligt färre än antalet adlade lantkrigare, så förekommer likväl ett flertal vapenbilder med *sjömilitära motiv*. Ett fullriggat skepp användes som vapenbild företrädesvis av grevar och friherrar, som fört höga befäl till sjöss, ex.vis (nr G 13) Wrangel av Salmis, (nr F 15) Ryning, (nr F 17) Fleming av Liebelitz och (nr F 24) Stiernsköld, ävensom av adliga ätten (nr 311) Anckarhielm, i sistnämnda fall holländaren Mårten Thijssen som förde befäl över Louis de Geers förhärda holländska flotta 1644. Ett akterkastell jämte andra sjömilitära attribut föres som vapenbild av ätten (nr F 28) Bielkenstierna. Andra sådana attribut äro ex.vis ett roder (nr 305) Rodersköld samt en s.k. struss d. v. s. ett

5. Ätten nr 437 *Taubenfeldt*, adlad 1648. Fyrdelad sköld med fredsduvor, palmblad och kronor, utgörande fredssymboler i anslutning till Westfaliska freden. Hjälmprydnad en fredsduva. Kronan troligen särskild hedersbevisning.

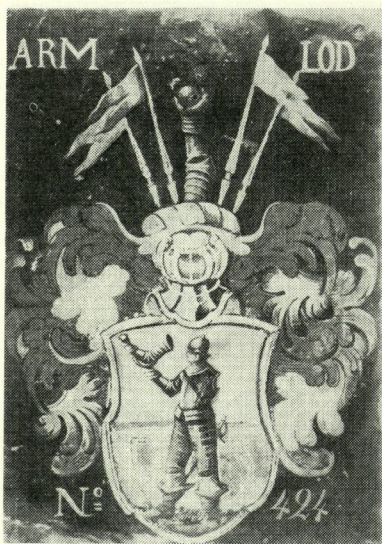
mindre örlogsfartyg för transporter såsom (nr 400) Strusshielm och (nr 623) Strusskiöld. Ankaret förekommer givetvis också som sjömannaattribut, varjämte en ek, syftande på örlogsfartygens (ekvallarna) ekvirke synes ha använts som dylikt attribut, ex.vis (nr 433) Clerck.

Ehuru flertalet adlade under den senare Vasa-tiden voro krigare erhöillo även ett icke obetydligt antal *lärda*, *civila tjänstemän* och *köpmän* adelskap och vapen med merendels fredliga attribut. För de lärda och litterata förekommer sålunda doktorskransar och stundom pegaser ex.vis hos (nr F 8) Skytte af Duderhof. Drottning Christina, som ofta var sjuklig, hade ett flertal livläkare, av vilka flera blevo adlade ex.vis (nr 410) Rutenberg med

en vinruta (medicinalväxt) i vapnet och (nr 527) Lagercrona med Minerva medica, läkekonstens skyddsgudinna som vapenbild. Bland adlade jurister och civila ämbetsmän — särskilt blevo flera tullnärer adlade — är det däremot svårare att bland deras vapenbilder finna några typiska attribut. Ifråga om bergsbrukets företrädare finner man ex.vis hos friherrliga ätten (nr F 20) Bonde såsom lämpligt attribut två eldsprutande berg, likaså hos (nr 509) Bergengren. Rikspostmästaren (nr 604) von Beijer erhöill givetvis posthorn såsom vapenbild. Även framgångsrika köpmän, som gjort försträckningar till kronan, adlades med därtill passande attribut. I detta sammanhang må även några särskilt egendomliga vapenbilder omnämnas, nämligen (nr 370) Cantersten med tre diamantliknande stenar, vilkas innebörd synes svårtolkad, samt (nr 548) Torvigge, som till vapenbild har en arm hållande egenartade blixtrar i handen.

Tjänstgöring vid *hovet* belönades givetvis ofta med adelskap, varvid kungliga attribut kommo till användning, ex.vis (nr 538) de Courtin med ett kronkläde som vapenbård och (nr 591) Leijoncrona, drottning Christinas hovskräddare, med kronor, krönta lejon och nycklar i vapenbilderna.

När man kommer till de fyrdelade *grevliga* och *friherrliga* vapnen förekommer givetvis ett ökat antal vapenbilder, vilka förete en sådan mångfald och omväxling att de här endast i korthet kunna antydvas. Rena maktsymboler föras ex.vis av de tre grevliga ätterna Oxenstierna, nämligen riksäpplet, riksnyckeln och kungskronan. Möjligen är den ganska ofta förekommande vapenbilden med en krona genomkorsad av svärd, spiror, lagerkransar eller liknande något slags maktsymbol. Till sådana kanske också

6. Ätten nr 424 *Armlöd*, adlad 1648. Delad sköld, varpå enarmad harnesklädd krigare, hållande i högra handen den avskjutna vänstra armen med en kula. Hjälmprydnad beväpnad arm hållande kula omgiven av fyra lansfanor, ett på 1600-talet vanligt krigerattribut.

kan hänföras, när överståthållaren och amiralen Claes Flemings söner i vapnet föra en bild av Stockholms slott. Typiska för de grevliga och friherrliga vapnen äro givetvis de vapen, som syfta på innehavda grevskap, friherrskap och län, varpå många exempel kunna anföras. Emellanåt förekomma bland vapenfälten vapen från modernehärstamning ex.vis Vasa-vapnet hos grevliga ätten (nr G 16) Tott och hos friherrliga ätten (nr F 7) Gyllenhielm.

De heraldiska formerna och vapenbilderna hos de *naturaliserade* utländska adelsmännen äro givetvis mycket skiftande. En svårighet beträffande dessa vapen ligger däri, att de stundom fått förbättringar och tillägg vid introduktionen på svenska Riddarhuset och kanske t.o.m. nya vapen. Förbättringar och tillägg gälla särskilt de grevliga och friherrliga vapnen. Tydliga exempel på svenska tillägg förete ex.vis (nr F 9) Spens med de svenska tre kronorna i övre dextra hörnet och (nr 666) Du Rietz med nämnda tre kronor som övre fält. Antalet naturaliserade skotska adelsmän är som bekant ganska betydande och uppvisa ofta speciella heraldiska former, särskilt förekommer här ofta bitecken betecknande olika grenar av vederbörlig ätt.

En betydelsefull del av vapnet utgöres av *hjälmprydnaden*. Ofta upprepas där enligt medeltida bruk själva vapenbilden eller del därav. De under medeltiden och tidigare Vasa-tiden brukliga vesselhornen komma under den senare Vasa-tiden alltmer ur bruk. I stället användas ofta örnvingar som hjälmprydnad, ett tydligen från Tyskland infört bruk. De redan på medeltiden brukade lansfanorna — i allmänhet i vapnets färger — övergå under senare Vasa-tiden till att bli ett typiskt krigarattribut. Stundom torde därmed

7. Ätten nr 410 *Rutenfelt*, adlad 1647. Delad sköld med en vinruta (medicinalväxt) i övre fältet. Hjälmprydnad enligt tysk tradition två örnvingar omgivande ett krönt lejon hållande en vinruta, kronan syftande på kunglig tjänst.

ha avsetts troféer. Det är tveksamt huruvida antalet lansfanor har haft någon särskild betydelse, den adliga ätten (nr 468) Munck af Sommersnäs för ex.vis ända till fjorton fanor på hjälmprydnaden. De vanliga tvåtungade fanorna ersättas ofta av ryttarstandar med frans och tofsar eller med rektangulära infanterifanor. Sjökrigare föra i regel tretungade örlogsflaggor eller befälstecken på hjälmprydnaden, ex.vis (nr 216) Gyllenlod och (nr 311) Anckarhielm, men (nr 400) Struss-hielm för egendomligt nog vanlig svensk flagga. Förutom vesselhorn, örnvingar och lansfanor ävensom ofta förekommande beväpnade armar förete hjälmprydnaderna de mest skiftande former, ex.vis (nr 460) von Kru-senstjerna, som har en turban.

Beträffande de *rangkronor*, som kröna hjälmarna hos grevar, friherrar och riddare må påpekas att den nuvarande grevliga kronan under denna period knappast ännu kommit i bruk. I stället användes samma krona för grevliga ätter som förekommer för ätter tillhörande riddarklassen, den nutidiga adliga kronan. Många adliga ätter, som ej tillhöra riddarklassen föra emellertid också krönt hjälm, vilken i regel innebär att ätten redan före adlandet i Sverige innehaft adlig värdighet, men i vissa fall synes krönt hjälm ha tillerkänts såsom särskild hedersbevisning, ex.vis (nr 211) Ödell, (nr 252) Silfvercrona och (nr 437) Taubenfelt.

Till sist må något även nämnas om *hjälmtäcke, vapenmantel och sköldhållare*. Från Riddarhusets instiftande

blev vapentäcket nästan helt standardiserat och företer föga olikheter, samt är i regel fördelat i vapnets färger. Vapenmanteln är däremot ganska sällsynt. Den användes troligen första gången av adliga ätten (nr 203) Langman och kan där innebära en reminiscens av faderns borgmästaremantel. Denna förklaring synes bestyrkt av att de bägge ätterna (nr 254) Lilliecrona och (nr 419) Rosenhand, som också härstamma från rådherrar, föra vapenmantel. Generalkvartermästaren (nr 235) Örnehufvud har däremot en vapenmantel utformad som ett vapentält med tältstänger och så lunda syftande på helt andra omständigheter. — Under denna period förekomma sköldhållare mycket sparsamt, troligen första gången hos grevliga ätten (nr G 1) Brahe.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.